Göbeklitepe: Ekonomik Altyapının Arkeolojisi

Özgür Erdoğan

16.01.2016

İçindekiler

Dünyanın İlk Tapınağı 3
Ekonomik Altyapının Sarsılan Tahtı 4
Childe'ın Esin Kaynakları Marks ve Engels 6
Morgan'dan Marks ve Engels'e: Uygarlığın Merdivenleri ya da İlkel Olanın Aşağılanması 9
İktidarın Kapsayıcılığı 11
Devletsi İlişki Biçimlerinin Doğuşu 12

Dünyanın İlk Tapınağı

Dünyanın bilinen ilk tapınağı olarak kayda geçen Göbeklitepe; Arkeolog Klaus Schmidt ve ekibi tarafından 1995'de Urfa'ya 22 km uzaklıktaki Örencik köyü civarında bulunan bir höyükte yapılmaya başlanan ve halen devam eden kazılarla gün ışığına çıkartıldı. Burada ortaya çıkartılan yapı, basit bir inanç merkezi değil; başta Arkeoloji ve Antropoloji olmak üzere bir çok alanda "otoriteleri" şaşkına uğratan ve kelimenin tam anlamıyla "ezber bozan" bir keşifti.

Bu keşfin neyi nasıl değiştirdiği ve hangi fikirlerin yerini sarstığına bakmadan önce, kısaca bu yapının ne olduğuna, nasıl yapıldığına, dahası burada kullanılan simgelerin neye denk düştüğüne kabaca da olsa bakmakta fayda var.

Göbeklitepe, günümüzden 12.000 yıl önce inşa edilmiş oldukça kompleks bir inanç merkezi. Bu da demek oluyor ki benzerlerinden, yani Stonehenge'den 7.000 yıl, Mısır Piramitleri'nden 7.500 yıl daha yaşlı.

Çanak çömleksiz Neolitik döneme tarihlenen yapılar kompleksi, 20 tane açıkhava mabedinden oluşuyor. Sadece 6 tanesi gün ışığına çıkarılmış, kimisi oval, kimisi dikdörtgen planlı bu mabetlerin her biri boyları 3 ila 6 metre arasında değişen T biçimli antropomorfik (insan biçimli) sütunlarla çevrelenmiş. Bu 12 sütunun ortasında diğerlerinden daha büyük iki adet daha T biçimli sütun bulunuyor.

Sütunların üzerindeki, yapıların çevresindeki işlemeler ve heykeller oldukça sanatlı eserler; yani işinin erbabı insanlar tarafından yapıldıkları, daha doğrusu bir sanat geleneğinin ürünü oldukları anlaşılıyor. Öte yandan her biri 30 ila 60 ton ağırlığında olan T biçimli sütunların yapımında kullanılan taşların, yaklaşık 1 km öteden çıkartılıp kesilerek buraya taşınması ise başlı başına bir organizasyon gerektiriyor. Yapılan araştırmalar burada en az 500 kişinin çalışmış olabileceğini gösteriyor. Bu yapıların üzerindeki hayvan figürleri ve çeşitli bezemeler, aslında bir alfabeye benziyor olsa da; daha çok, ardılı alfabelere referanslık eden bir sembolizmi ifade ediyor.

Burada 12 sayısı dikkat çekici. Bildiğimiz üzere bu sayı, bugünün tek tanrılı dinlerinde ve geçmişteki bir çok dinde kullanılan bir simgeydi. (12 Havari, 12 İmam vb...) Her ne kadar M.Ö. 5 yy.'da Mısırlılar tarafından bulunan 12 takımyıldızını işaret ettiği düşünülse de, Göbeklitepe'deki 12 Sütun -eğer bir tesadüf değilse- bu gerçeği değiştiriyor.

Bu T şeklindeki sütunlar, insanların ilk defa 3 boyutlu bir şekilde tasvir edildiği yapılar olarak bilinir. Dikkat çekici bir diğer husus ise, insanın artık bir inancın merkezi halini almış olmasıdır. Hayvan figürleri, paleolitik dönemin aksine burada merkezde değil; tapınakların ve inancın çevresinde bulunmaktadır. Bu bir zihinsel değişime işaret eder.[1]

Aslına bakılırsa Göbeklitepe'yi anlatmak için yüzlerce sayfa yazı yazmak ve günbegün artan yeni bulguları takip etmek gerekir. Ama bizim için asıl tartışma, asıl soru şudur: *"Bu tarım öncesi topluluk, nasıl oluyor da, böylesine karmaşık bir yapıyı inşa edebiliyor?*Daha doğrusu, "*Böylesine bir yapıyı inşa edebilen bir organizasyon, bir kültür ya da bir din tüm bunları yapabilmek için yerleşik yaşama geçmek ya da tarım yapmak gibi ekonomik bir evreyi atlamak zorunda mı?"*

Günümüz dinlerine referans olan ve belki de tarihin baştan, yeni baştan yazılmasına neden olacak olan Göbeklitepe'nin kazılarını yürüten Schmidt ise bizi şöyle cevaplıyor:

"Önce tapınak, sonra şehir gelir!"[2]

Ekonomik Altyapının Sarsılan Tahtı

Peki, Schmidt neden böyle bir şey söyleme ihtiyacı duyuyor? Çünkü son dönemlere kadar, bu alana hakim olan fikir; din, kültür, uygarlık gibi gelişmelerin tarım sonrasında birbirini izleyen etkinlikler olduğuydu.

Marksist arkeolog Gordon Childe 1900'lü yılların ortalarında yaptığı çalışmaların sonunda ortaya attığı "Vaha Teorisi"ne göre neolitik devrimi -yani göçebe yaşamdan, yerleşik yaşama geçişi, başka bir deyişle avcı toplayıcılıktan tarıma geçişi ya da "ilkellikten" "uygarlığa" geçişi- tarihsel materyalizmin olanaklarıyla açıklamaya çalışır.[3] Ona göre, maddi gereksinimler, tarımı doğurdu. Tarım ise din, şehir ve uygarlığı yarattı. Burada sözü Childe'a bırakalım:

"*Besin toplayan topluluklar, bulabildikleri besin maddeleriyle sınırlıydılar – av hayvanları, balık, yenilebilir kökler ve böğürtlen gibi bitkilerin nüfusu sınırlamış olduğu bir gerçektir. Bu kaynağı, büyücüler ne derse desin,*

[1] Aktüel Arkeoloji: Göbeklitepe gobeklitepe-ekonomik-altyapinin-arkeolojisi-ozgur-erdogan

[2] The First Gobeklitepe Symposium – Klaus Schmidt http://gobeklitepe.info/first-symposium-on-gobeklitepe.html

[3] Gordon Childe and Urban Revolution http://www.public.asu.edu/~mesmith9/1-CompleteSet/MES-09-Childe-TPR.pdf

insan çabası arttıramazdı. Gerçekten de toplama ve avlanma uğraşıları geliştirildikçe, bir noktadan sonra gerek av hayvanları, gerek besin bitkilerinin kaynağı kuruyacaktı. Avcı nüfusun, erişebildiği kaynaklara sayı bakımından uyduğu görülmektedir. Besin kaynağını arttırmak için daha çok tohum ekmek, daha geniş alanları ekime açmak gerekir. Beslenecek ağız arttıkça, ekecek el de çoğalır."

Avcı toplayıcı yaşamdan, tarım toplumuna geçişi bu şekilde yorumlayan Childe, Neolitik devrimin etkilerini ise şöyle açıklıyor:

*"Neolitik **devrim** sonucu ve yeni zanaatler nedeniyle edinilen ve uygulanan bilgiler nedeniyle insanın yepyeni güçlere başat oluşu, insan görüş ve düşününü etkilemiş olmalı. Bu değişim kuruluşları da, dini de biçimlendirmiştir."*

Başka bir yerde de Childe, insanlık tarihinin gelişimini ekonomik nedenlere bağlayarak açıklamaya girişmiştir.

"İnsan tarihi, insanın, kendi türünü güçlendiren ve çoğaltan ve böylece uyumunu ve gücünü sağlamlaştıran yeni endüstrileri ve yeni ekonomileri yaratışını anlatır."[4]

Peki gerçekten böyle mi oldu? Yani Marks'ın tarif ettiği ekonomik koşullar (altyapı), kültürü, dini ve neredeyse tüm öteki şeyleri (üstyapıyı) belirledi mi? Göbeklitepe'nin ortaya çıkarttığı verilere göre bütün açıklığıyla söyleyebiliriz ki: Hayır!

Göbeklitepe'deki tapınak yapısı, tarımın başladığı iddia edilen tarihten daha önce kurulmuş. Yani M.Ö. 10. yy.'da bu çevrede açığa çıkan hiçbir veri bize bu bölgede tarım yapıldığına dair bir şey söylemiyor. O halde bu avcı toplayıcılar, tarım ya da ekonomi dışında nedenlerle bir araya gelip bu devasa yapıyı ortaya çıkarmışlardı. Üstelik yine tarımla ilişkilendirilen sanat, mimari, kısacası uzmanlaşma ve toplumsal tabakalaşma yukarıda andığımız nedenlerden dolayı tarımdan çok çok önce bu avcı ve toplayıcı topluluklarda yaygınlaşmaya başlamıştı.

Yani Schmidt, "Önce tapınak, sonra şehir gelir!" derken, ekonominin yerine başka bir unsurun tetikleyici olduğunu söylüyordu: "*Göbeklitepe bir tapınma ve bir hac alanıydı. İnsanların burada toplamalarını sağlayan bence dini bir etmendi. Başka bir deyişle, bu insanları buraya çeken tarım değil, ideolojiydi. Bu kadar çok insanın doğal olarak karınlarının da doyurulması gerekiyordu. Bu da tarımın gelişmesine yol açtı.*"[5]

---

[4] Gordon Childe – Kendini Yaratan İnsan – Varlık Yayınları

[5] New Scientist, 5 Ekim 2013-Cumhuriyet Bilim Teknoloji

Üstelik açığa çıkan bulgular, tarıma geçmemiş bir çok topluluğun entellektüel, dini ve kültürel faaliyetlerin içinde bulunduğunu kanıtlar nitelikte. Yine Urfa civarındaki Neval Çori'de (bugün Atatürk Barajı'ın altında kalmıştır) açığa çıkartılan kalıntılarla birlikte, bu bölgede yaşayan avcı toplayıcıların çok çok sonra tarıma geçtiği ve tarıma geçmeden önce oldukça sanatlı, heykeller ve tapınma alanları ortaya çıkarttıkları ve genelde tarım sonrası toplumlara atfedilen ritüelleri gerçekleştirdikleri tespit edilmiştir.[6]

Bunun haricinde, bugünkü Suriye topraklarında Fırat'ın hemen aşağısında bulunan Dja'De, Tel Abyad ve Jerf el-Ahmar bölgelerinde yapılan araştırmalar ise yukarıdakilerle benzer sonuçlar açığa çıkartıyor. Buralarda yapılan kazılarda yalnızca en üst katmanlarda ehlileştirilmiş tohumlara rastlanırken, daha alt katmanlarda yabani tahıl ve mercimek tohumları bulunmuştur. Üstelik, bu topluluklar tarıma geçmeden çok çok önce Göbeklitepe'dekine benzer dini törenlerin yapıldığı geniş, süslü komünal binalara sahiptiler.[7]

"Burada açığa çıkan neden tarım değil de, inanç?" sorusunun cevabı ise başlı başına bir yazı konusu olup, ayrıca irdelenmelidir. Merak edenler, Edinburg Üniversitesi'nden, Trevor Watkins'in 2012 yılında Urfa'da düzenlenen 1. Göbeklitepe Sempozyumu'nda yaptığı "Neolitik Devrimi Tekrar Düşünmek" sunumuna bakabilirler.[8]

Childe'ın Esin Kaynakları Marks ve Engels

Tabi ki, bir neolitik **devrim** fikri ya da neolitik devrimin, ekonomik faaliyetler sonucunda geliştiği fikri Childe'a gökten zembille inmedi. Gordon Childe, Marksizmi arkeolojiye uyarlamak konusunda oldukça katıydı. O dönemde yapılan kazıların yetersizliği, çok da geniş bir çevrede yapılmıyor oluşu; bu teorinin geniş kesimlerce kabul edilmesini sağladı.

Marks'ın öne sürdüğü ve Engels'in besleyerek destek verdiği "ekonomik altyapının, üstyapıya yön verdiği fikri, belki de en net şekliyle Ekonomi Politiğe Katkı adlı kitabın önsözünde bizzat Marx tarafından dillendiriliyordu:

[6] New Scientist, 5 Ekim 2013-Cumhuriyet Bilim Teknoloji

[7] New Scientist, 5 Ekim 2013-Cumhuriyet Bilim Teknoloji

[8] The First Gobeklitepe Symposium – Trevor Watkins http://gobeklitepe.info/first-symposium-on-gobeklitepe.html

"Gelişmelerinin belli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine ya da bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri haline gelirler. O zaman bir toplumsal ***devrim*** *çağı başlar. İktisadi temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı, büyük ya da az bir hızla altüst eder."*[9]

Childe bu fikri alıp, neolitik devrim tezinde kullanarak tarihi yeni bir biçimde evrelendirdi. Fakat görülüyor ki, çıkış noktası hatalıydı. Kaldı ki, inançla beraber -yukarıda Göbeklitepe'ye ait verilere bakılırsa belki ondan da önce- sanat ya da zanaatın da bu ekonomik hamleden önce gelişiyor olması, bu tarihsel dizgeyi bozuyor.

Fakat burada, yazının amacı iyi anlaşılmalı. Bizim amacımız ekonominin yerine dini koyup, yeni bir şema önermek değil, bu şemanın olanaksızlığını ortaya koymak. Daha açık ifade etmek gerekirse, anarşistler; toplumların yaşamlarında ekonominin yerini yadsımadan devlet, din, cinsiyet, kültür gibi kurum ve kavramların bu toplumları etkiyebileceğini söylerler.

Pierre Clastres, "Devlete Karşı Toplum" adlı kitabında bu ilişkiyi incelemiş, ekonomik değişimden ziyade siyasi değişimin de bir çıkış noktası olarak alınabileceğini söylemiştir: "*İlkel toplumlar açısından Marksistlerin ekonomik altyapı dedikleri düzeydeki değişim, ona bağlı yansımasını, yani siyasal üstyapıyı kesinlikle belirlemez; çünkü siyasal üstyapı, kendi maddi temelinden bağımsız olarak ortaya çıkar. Amerika kıtası ekonominin ve toplumun karşılıklı özerkliğini açıkça ortaya koymaktadır. Göçebe olsun olmasın, avcı-balıkçı-toplayıcı gruplar, komşu oldukları yerleşik tarımcılarla aynı toplumsal-siyasal özellikleri gösterirler; "altyapı" farklı olsa da "üstyapı" aynıdır. Buna karşılık, imparatorlukla yönetilen, devletli toplumlar olan Orta Amerika toplumları, diğer yörelere göre daha yoğun olmakla birlikte, teknik düzey bakımından, Tropikal Orman'da yaşayan "vahşi" kabilelerinkine çok benzeyen bir tarım yapıyorlardı: Bu kez "altyapı" aynı olsa da "üstyapı" farklıdır, çünkü birinde devletsiz toplumlar, öbüründeyse gelişimini tamamlamış devletler söz konusudur. Demek ki önemli olan ekonomik değişim değil, siyasal yapının kesintiye uğramasıdır. İnsanlığın ön tarihindeki gerçek devrim, eski toplumsal örgütlenmeyi pekâlâ muhafaza edebilen neolitik devrim değil, siyasal devrimdir. Bizim devlet adıyla bildi-*

[9] Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı – Karl Marx – Sol Yayınları

ğimiz gücün, ilkel toplumların karşısına gizemli, geri dönüşsüz, öldürücü bir biçimde çıkmasıdır" demiştir.[10]

Her ne kadar Marx'tan sonra bu ilişkiyi yorumlayan Gramsci -sonrasında Frankfurt Okulu ve Otonomcu Marksistler- üstyapının önemini fark edip, üstyapının da altyapıyı etkileyebileceğini söylese de, son kertede ekonominin belirleyici etkisini reddetmemişti. Çünkü Marksizm, bütün düşünce sistemini ekonomik altyapı üzerinden kurmuştur.

Öte yandan, bilhassa Marx'ın ve Engels'in, ekonominin ana neden olarak kabul edildiği "altyapı üstyapıyı belirler" ilkesi, kendisini yalnızca arkeoloji ve antropoloji alanında dayatmadı. Aynı zamanda sosyolojide, politikada, bilimin neredeyse tüm alanlarında ve toplumların yaşamlarında da önemli etkiler bıraktı. Bilimin ve sanatın bir çok alanında kabul gören bu anlayış, özgür ve adaletli bir dünya arayışında olan ezilenler için de bir model sundu. Bu model, toplumsal hareketlerin kaderlerini belirleyen bir modele dönüştü. Bir çok toplumsal hareket, "bilimsel birer doğru", "reddedilemeyecek bir gerçek", "var olan nedenlerin kaçınılmaz sonucu" olarak görülen bu anlayışa uydurulmaya çalışıldı.

Üretim araçlarının sahibinin değiştirilmesiyle, yani ekonomik sorunun çözülmesiyle, kabaca dünyadaki adaletsizliklerin son bulacağı bir model önerisi, pratikte bir karşılık bulmadı. Ekonomik koşullar değişmiş; fakat siyasi, dini, kültürel iktidarlarla ilgili meseleler değişmemişti. İşte bu hesaba katılmadığı için, üretim araçlarının yeni sahipleri, kimi zaman eski sahiplerinden daha da büyük bir iktidar alanına sahip oldu ve adaletsizliğin yeni taşıyıcıları olarak tarihe isimlerini yazdırdılar.

Üstelik bu anlayış, Marx'ın düşman addettiği kapitalizm tarafından da paylaşılıyordu. Birçok kapitalist, Marx ve Engels altyapı-üstyapı kavramını kendilerine hediye edene kadar, kapitalizmin gelişimini protestan ahlakın yayılması ile açıklarlarken, bu evreden sonra; *"her şeyin altında yatan ekonomik nedeni"* savunmaya başlamışlardır.

[10] Devlete Karşı Toplum – Pierre Clastres – Ayrıntı Yayınları

Morgan'dan Marks ve Engels'e: Uygarlığın Merdivenleri ya da İlkel Olanın Aşağılanması

Böylesine bir algılayışın, tarihsel "dönüm noktaları"nın gerisinde kalan toplumlar için "ilkel" ya da "barbar" ithamlarında bulunması şaşırtıcı değildir. Marks ve Engels'e göre tarihte ileriye doğru atılmış bütün adımlar, bizi komünizme taşıyan "olumlu" gelişmelerdir. Geçmişte kalanlar "ilkel" ya da "barbar" olup, geçmişten söz açanlar "gerici" olarak nitelendirilmiştir. Onlara göre işin özü şudur; uygarlık öncesi topluluklar komünist ama "ilkel" iken, uygarlık sonrası topluluklar gelecekteki "uygar komünist topluma" doğru tırmandığımız merdivenlerdir.

Geleceğe yapılan bu kutsamanın, bir kökeni vardır. Marks ve Engels çalışmalarında sık sık Amerikalı etnograf ve tarihçi Lewis Henry Morgan'a (1818-1881) gönderme yapmışlar[11], hatta tarihi sınıflandırırken dayanak noktası olarak onu ele almışlardır. Morgan, tarihi kendince ekonomik ve toplumsal dayanaklarla geçmişten geleceğe; geriden ileriye ve ilkelden uygara doğru sınıflandırmaya çalışırken şöyle bir şablon çizer: Yaban Çağı – Barbarlık Çağı – Yukarı Barbarlık Çağı – Uygarlık Çağı.

Marks ve Engels de yazarın "*Eski Toplum ya da İnsanlığın Yabanıllık Aşamasından Çıkıp Barbarlıktan Geçerek Uygarlığa Ulaşan Yönde Gelişmesinin Ana Çizgileri Üzerine Araştırmalar*"[12] adlı çalışmasındaki bu şablonu şöyle uyarlarlar: Yabanıllık ya da barbarlık denilen aşamalar "İlkel Komünal Toplum", Uygarlık Çağı aşaması -sırasıyla- "köleci, feodal, kapitalist toplum" ve nihayetinde bu aşamaların sonucu ve sonuncusu olarak "Komünist Toplum".

Her ne kadar Engels ve Marks'ın "ilkel" ve "barbar" kelimelerini bir aşağılama olarak kullanmadığı iddia edilse de, kelimenin etimolojik kökeni bize bir ipucu verebilir. Eski Yunanlılar yabancılara, küçümseyici bir tavırla "barbaraphos" derlerdi. Çünkü, onlar ileri bir düşünce seviyesine ulaşmış "Hellenler"di.[13]

Freddy Pearlman, "*Er Tarih'e Karşı Leviathan'a Karşı*" kitabında Morgan, Marks ve Engels'in ilerlemecilik anlayışını eleştirirken hayli ilginç bilgiler sunuyor. "*Spekülasyon yapan iş adamlarının danışmanı, Cum-*

[11] Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni – Frederick Engels – Eriş Yayınları
[12] Henry Lewis Morgan Eski Toplum – Payel Yayınları
[13] Nişanayan Sözlük – Barbar – https://tr.wikipedia.org/wiki/Barbar

huriyetçi bir politikacı ve bir ırkçı olan Morgan, şüphesiz New York'un dışında komşu olduğu, bir zamanlar kalabalıkken kıyıma uğramış İrokua toplulukları üzerine çalışma fırsatı bulmuştur. Morgan'dan önceki ırkçılar, Washington ve Jefferson, İrokuaların çocuksu oldukları üzerinde ısrar ediyordu ancak Morgan, İrokuaların çocukluk ve ergenlik arasında bir safhaya eriştiklerini düşünüyordu. Morgan ırkçılığını her basamağı ırkçı bir cilayla parıldayan bir merdivenle ortaya koydu. Küçümsemesini gizlemek için hiçbir çaba sarf etmedi; tam tersine bununla caka sattı; böylesi bir küçümseme Amerika'da bir nezaket işaretiydi (ve hala da öyledir). En alt basamağı, bebeklik safhasını, Vahşilik olarak adlandırdı. Bir sonraki basamağı, çocukluk safhasını, Barbarlık olarak adlandırdı. Ve elbette üst basamaklara Uygarlık adını verdi, en üsttekine de Amerikan Uygarlığı. Büyük Beyaz Irkla birlikte Morgan'da bu zirvede yerini alıyordu... Morgan'ın ırkçı merdiveni ajitatör Karl Marx ve devrimci iş adamı Friedrich Engels tarafından ödünç alınmıştı. Marx merdiveni yamamaya niyetlenmişti ama buna hiç zamanı olmadı. Morgan'ın merdivenini yamayan Engels oldu. Çok fazla da değişiklik yapmadı. Merdiveni aynen aldı, Morgan'ın tüm ırkçı terminolojisiyle birlikte: Vahşilik, Barbarlık vs ... Engels yalnızca merdivenin zirvesine bir ek yaptı ve en tepeye daha yüksek bir basamak yerleştirdi. Engels, Morgan'ın Büyük Beyaz Irkı'nı, Kapitalist Sınıf olarak adlandırdı, ve merdivende bunun da üstüne Marx'ın politik partisinin yandaşları ve liderlerini koydu. Ve bu şekliyle Morgan'ın ırkçı merdiveni basamakların isimlerinin okul çocuklarının kafasına bir ilmihal gibi sokulduğu SSCB, Çin, Batı Avrupa ve diğer ülkelerde resmi bir din haline geldi."

İlkellere yakıştırılan bu sıfatların ötesinde ilerlemeci aklın içine düştüğü bir diğer tuzak ise oluşturduğu determinist dizgenin imkansızlığı. Bu dizgeye göre, *avcı – toplayıcı toplumdan üretim faaliyetlerinin gelişmesiyle tarıma geçen insan, sonrasında zorunlu olarak, hiyerarşik ve devletçi topluma geçmek zorundadır.* Fakat, böylesine bir zorunluluktan bahsedemeyiz. Üstelik böylesine bir zorunluluk, sınıflı toplumun ilerlemeler için gerekli olduğu gibi bir tespite denk düşer. Bu tarz bir düşünme biçimi, marksizmi, kapitalizmin açıklarını ikame edici bir anlayış olmaya iter.

Bu aşamada tekrar başta sorduğumuz soruya dönmek iyi olacaktır. Bu keşfin önemi nedir ve bu keşif insanlık tarihinde neyi, neleri değiştirmiştir? Günümüzde yaşamın bütününü esir almış olan devlet ve kapitalizmin kökeni nedir? Başka bir deyişle, bu soruyu cevaplamak, hem insanlık

tarihini anlamak hem de tarih boyunca, karşımıza çıkan bu sorunlarla mücadele edebilmek ve bunları çözümleyebilmek için oldukça önemlidir.

Aslına bakılırsa, Marks ve Engels'in de yapmaya çalıştığı şey buydu. Bu ikilinin, temel neden olarak ekonomiyi işaret etmesi ve bunun sonucunda açığa çıkan sistematiğin bir çok kesim tarafından kabul görmesi durumu, Göbeklitepe ve benzeri buluntular eşliğinde eskiden beri varolan bu meseleye dair tartışmaları tekrar alevlendirdi.

İktidarın Kapsayıcılığı

İnsanlık tarihinin neredeyse %95'inde iktidarlı ilişki biçimlerinden uzak yaşayan ve hatta birçoklarının iddiasına göre, bu ilişki biçimlerinden özellikle kaçınan insanlar, nasıl olmuştu da hiyerarşi, devlet, özel mülkiyet ve iktidar gibi kavramlarla karşılaşmışlardı? Göbeklitepe ve benzeri yapılar göz önünde bulundurularak yapılan çalışmalar gösteriyor ki, ekonomi dışındaki nedenler de bunları tetikleyebiliyor. Tekrar Göbeklitepe örneğine dönecek olursak, burada gücünü ekonomi dışındaki bir güçten aldığına inanılan, güçlü bir "ruhban sınıfın" var olmuş olabileceği ve ruhban sınıfın, yine yukarıda bahsettiğimiz "toplumsal tabakalaşmaya" ya da başka bir deyişle "sınıflı toplum"a geçilmesi konusunda taşıyıcı rol üstlenmiş olabileceği düşünülüyor.

Buradan yola çıkarsak, ekonomik tahakkümün ortaya çıkmasından önce başka tahakküm biçimlerinin de var olması bizi iktidar kavramına götürmektedir. Yazıyla amacımız, Göbeklitepe örneğinde olduğu gibi, toplumsal tabakalaşmaya yol açanın dinsel nedenler olduğunu iddia etmek değildir.

O halde, Göbeklitepe'de karşılaştıklarımızın, belki de ilk devletsi ilişki biçimleri olduğunu söyleyebiliriz. Üstelik bu biçimin de, anarşizmde sık sık vurgulandığı üzere siyasal bir iktidardan türediğini söyleyebiliriz. Yine Pierre Clastres'e dönecek olursak: *"İlkel toplumda ekonomik yaşam özerk ve sınırları belli bir alan haline geldiğinde, üretim etkinliği yabancılaşmış, hesaplanabilir ve emeğin ürünlerinden yararlanacak olanların zoruyla yaratılmış bir emeğe dönüştüğünde, toplum ilkel olmaktan çıkmış, yönetenler ve yönetilenlere, efendiler ve uyruklara bölünmüş bir toplum haline gelmiş, onu yok edecek şeyi, yani iktidarı ve iktidara saygıyı bertaraf etmekten vazgeçmiş demektir. Bu durumda, işbölümü dahil toplumdaki bütün bölünmeleri belirleyen temel ayrım, taban ile tepe arasındaki yeni*

dikey sıralanmadır, ister savaşçı ister dinsel kökenli olsun, gücü ellerinde bulunduranlar ile bu gücün egemenliği altında olanlar arasındaki büyük siyasal uçurumdur. Siyasal bir ilişki olan iktidar, ekonomik bir ilişki olan sömürüden öncedir ve ona zemin hazırlar. Yabancılaşma ekonomik bir anlam kazanmadan önce, siyasal bir anlam taşır, iktidar emekten önce gelir, ekonomi siyasetin bir türevidir, devletin ortaya çıkışı, sınıfların doğuşunu belirler."[14]

Burada Clastres'in siyasi iktidar diye bahsettiği kavramı bugünkü hükümete kadar indirgenen dar anlamıyla almamak lazım. Clastres, burada siyasi iktidar derken, içerisinde diğer tahakküm biçimlerini de barındıran bir merkezileşme eğilimini kastediyordu. Yani tarihsel olarak tam da bu tarihlerde kendini belirginleştirmeye başlayan otoriter ve hiyerarşik ilişkiler, değişik formlarda karşımıza çıkıyordu. Bu kimi zaman yaşlının genç üzerinde kurduğu, kimi zaman güçlü olanın güçsüz olan üzerinde kurduğu, kimi zaman daha yeteneklinin az yetenekli üzerinde kurduğu, kimi zaman da erkeğin kadın üzerinde kurduğu bir ilişki biçimiydi. Dolayısıyla ekonomik, siyasi, dini, askeri ve cinse dayalı gücü elinde bulunduran iktidar sahipleri, devletin temelini atan ilişki biçimlerini kurmaya başlıyorlardı.

Burada belki cinse dayalı tahakküme ayrı bir parantez açmak gerekebilir. Çünkü genelde yine tarımdan sonraya atfedilen işbölümünün, erkeğin kadını tahakküm altına almasıyla başladığını[15] -Orta Paleolitik Dönem- düşünürsek, bu etmenin de sınıflı toplumun oluşumunda belirgin bir etkisi olduğunu hesaba katmak gerekir.

Devletsi İlişki Biçimlerinin Doğuşu

Öte yandan iktidar yapısının yeterli bir şekilde tanımlanması ve anlaşılması ise, devlet olgusunun hakkaniyetli bir çözümlemesiyle mümkün olabilir. Üstelik, devlet olgusunun şekillendirdiği zihniyet ve bunun pratiklerini derinden incelemek büyük önem taşımaktadır. Düşüncenin doğaya yabancılaşması, toplumsal tabakalaşma, militarist kurumlaşma, bu zor aygıtının icatlarıdır.

Burada odaklanılması gereken esas durum, belki de sanılanın aksine, zorunluluk arz eden tek biçimli bir neden-sonuç ilişkisi bulmak değil; bu tahakküm biçiminin merkezi bir hal alması, yani devletin ortaya çıkması

[14] Devlete Karşı Toplum – Pierre Clastres – Ayrıntı Yay

[15] John Zerzan – Makinelerin Alacakaranlığı – Kaos Yayınları

ile ilişkilidir. Tekrar hatırlatmak gerekirse, devlet denen ve toplumu merkezi bir şekilde yönlendirmeye yarayan aygıt, toplumsal tabakalaşmaların kendini **farklı nedenlerle**belirginleştirdiği Göbeklitepe gibi örneklerin hemen sonrasında ortaya çıkmıştır. Göbeklitepe'nin *ekonomik nedene* dayanmıyor oluşu, bu merkezi yapılanmanın oluşma nedenlerinin ne olduğunu, ne olabileceğini anlamak açısından önem taşımaktadır.

Toplumsal tabakalaşmanın ortaya çıktığı toplulukların, hemen sonrasında, devlet mekanizması içinde örgütlenmiş olması rastlantı değildir. Ekonomik, sosyal ya da siyasi nedenlerle tahakküme dayalı ilişki biçiminin merkezileşmesi ilk devletsi ilişki biçimleridir. Yani devlet olma yolunda atılan ilk adımlardır.

Bütün bunlarla beraber, anarşizm iktidarın ve devletin doğuşuna dair oldukça yerinde fikirler öne sürmüş; fakat bu fikirler, akademinin başını tutmuş kimi zihniyetler tarafından hep göz ardı edilmeye çalışılmıştır. Anarşizmin, Marks'a ve Marksistlere yönelttiği en temel eleştirilerden bir tanesi ortaya konulan modelin "baştan sona kadar iktisadi" bir model olmasıdır.

Avcı toplayıcı bir yaşam biçiminin sonlarına doğru, bu topluluklarda iktisadi olmayan bir iktidarın gelişemeyeceğini düşünen bir algı; devam eden süreçte sözüm ona "üretici olmayan" güçlerin toplumsal mücadelelerdeki yerini küçümsemiştir. Bu da bilim olma iddiasındaki marksizmin pratiğini şekillendirmiştir. Her ne kadar Marx'ı yorumlayan kimileri, koca bir ideolojinin üretim ilişkileri üzerine kurulmasını es geçerek, farklı disiplinlerde, farklı isimler altında Marksizmin anlamını genişletmeye çalışmış olsalar da, yapılan her bir yorum Marksizmi marksizm olmaktan uzaklaştırmıştır.

Anarşizm ister ekonomik, ister dini, isterse cinse dayalı iktidar olsun, bu yapıların tamamını hedef alarak argümanları oluşturmuş, pratiklerini de bunlar üzerinden şekillendirmiştir. Anarşizme göre, illa bir ilk neden aranacaksa, bunun için "iktidar ilişkilerine" ve bu ilişkinin yarattığı merkezileşmeye bakılmalıdır.

Görülüyor ki, Göbeklitepe gibi örnekler, yukarıda eleştirilen şablonlar ve evreler bir kenara konulup yönlendirilmiş bir neden sonuç ilişkisinin bağlarından kurtarıldığında, iktidar denen olguyu ortaya çıkarıyor. Bu durum bir rastlantı değildir. Bireyin kendisiyle, diğer bireylerle ve bir bütün olarak doğayla kurduğu ilişkide iktidarlı ilişki biçimlerini sorgulamak, anlamak ve bunları ortadan kaldırmak niyetiyle ortaya çıkmış bir ideolojinin, bir felsefenin ve bir hareketin ismi olarak Anarşizm, sadece arkeoloji

ve antropoloji gibi alanlarda değil; yaşamın diğer birçok alanında da yeni bir bakış açısı, söylem ve düşünce yapısı oluşturmayı sürdürüyor.

Anarşist Kütüphane

Özgür Erdoğan
Göbeklitepe: Ekonomik Altyapının Arkeolojisi
16.01.2016

Meydan Gazetesi

tr.anarchistlibraries.net